

23. ГАР. Фонд Генерального інспектора жандармерии. Оп. 1. Д. 129/1942. Лл. 112, 114, 195—201; ГАОО. Ф. р-7688. Оп. 1. Д. 40. Л. 47; Лл. 43—44.

24. Ф. 492. Оп. 1. Д. 10. Лл. 10, 49, 56, 135—137; Дд. 11, 12.

О. О. ДОЛЖЕНКОВ

**АРХІВНІ ФОНДИ ЦК КП(б) ПРО ВТРУЧАННЯ  
СОЮЗНИХ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ  
В ДІЯЛЬНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ  
ТА ГОСПОДАРСЬКИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В 1920-ті рр.**

Архівні джерела, що пов'язані з діяльністю органів ЦК КП(б)У у відповідний період, сконцентровані в фонді № 1 Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), до 1991 р.— Парти́йний архів Інституту історії партії при ЦК КПУ. На особливу увагу дослідників заслуговують опис 20 (понад 7 тисяч справ, що містять матеріали Загального відділу ЦК КП(б)У з 1918 по кінець 30-х років), опис 7 (понад 200 справ, що містять матеріали Секретаріату та Оргбюро ЦК КП(б)У з 1918 по 1927 рік), опис 6 (близько 400 справ, що містять матеріали Політбюро ЦК КП(б)У з 1918 по 1937 рік).

Критерієм для відбору справ для вивчення, окрім вміщеної в описах короткої анотації їх змісту, може бути знайомство з картковим каталогом архіву. В першу чергу це стосується дослідження описів 6 та 7, тому що в них окремо виділені справи, де вміщений перелік питань, розглянутих у відповідний час Політбюро, Оргбюро та Секретаріатом ЦК КП(б)У. Наприклад, справа № 17 опису 6 містить перелік всіх питань, розглянутих Політбюро за 1921 рік. Таким чином, після вивчення переліку питань для детального дослідження його розгляду, підготованих до розгляду документів злучаються інші справи опису.

Найважливіший аспект вивчення архівних фондів ЦК КП(б)У полягає в наявності в фонді № 1 частини справ, які свого часу в описах позначилися штампом «Не підлягає видачі в читальний зал». Обмеження на доступ до них почали відмінятись з 1987 р. і до 1991 р. були повністю скасовані. Проте значна частина архівних джерел, що містяться в цих справах, до цього часу мало досліджена і не введена в науковий обіг. Через це вони заслуговують на особливу увагу дослідників.

Разом з тим, слід врахувати і специфіку цих справ: на-амперед з джерелознавчої точки зору. Слід вважати, по-перше, на те, що відповідні справи були переукомплектовані щонайменше двічі (в кінці 1930-х та 1960-х роках), при цьо-ду змінювалась нумерація аркушів. По-друге, читання тексту окремих випадках утруднюється низькою якістю паперу та юбляккістю тексту. При цьому такі аркуші в нещодавно відкритих для дослідників справах не завжди дублюються фотографічними чи машинописними копіями, як в інших справах. По-третє, дослідник стикається з філологічними складнощами, пов'язаними з використанням в архівних дже-релах існувавшої до 1933 р. граматики української мови. Зчевидно, що питання про методик цитування та перекла-ду на сучасну українську мову вимагає окремого наукового дослідження на межі історії та філології. Також в архівних джерелах зустрічаються специфічні абрєвіатури — назви державних та господарських структур, розшифровка яких вимагає від дослідника детального знайомства з структурою управлінських органів УСРР.

Справи, нещодавно відкриті для дослідження, містять в собі різноманітні джерела: протоколи та стенограми засідань Політбюро, Секретаріату та Оргбюро ЦК КП(б)У та витяги з них; ділове листування; листи до вищих органів влади від громадян та організацій; телеграми; брошури тощо, російсь-кою та українською мовами, виконані як машинописом, так і від руки, від 100 до 200 аркушів різного формату в справі.

Що до питання про достовірність вищеназваних джерел, слід звернути увагу, по-перше, на політичну орієнтацію авто-рів, яка мусить бути врахована дослідником. По-друге, в умовах тогочасної політики українізації протоколи та стено-грами велись українською мовою, хоча виступи проходили здебільшого на російській мові, що ставить перед дослідни-ком питання про адекватність перекладу.

Як показує аналіз, однією з причин обмеження свого часу доступу дослідників до окремих справ фонду стала наявність в них джерел; що описують втручання союзних органів уп-равління в сферу компетенції українських органів управлі-ня висвітлюють таким чином нерівноправне положення Укра-їни в СРСР. Вивчення маловідомої теми з історії України та СРСР на нинішньому етапі може ґрунтуватись саме на дослідженні архівних фондів ЦК КП(б)У.

Зокрема, архівний фонд Політбюро ЦК КП(б)У, в першу чергу його раніше закриті справи, містять інформацію про

те, що ще до офіційного конституювання СРСР була чинною практика втручання центральних органів РСФРР в діяльність українських органів влади та управління.

Ще в квітні 1922 року українське політбюро вказало на те, що центральні установи РСФРР ігнорують центральні установи УСРР та її формальну незалежність. Проте хвиля таких фактів продовжувала наростати: уповноважений РПО організував в липні 1922 р. на Правобережжі самостійний, незалежний апарат з хлібозаготівель<sup>1</sup>; організоване в Москві акціонерне товариство по розповсюдженню літератури на залізничних станціях почало розвивати свою діяльність і на Україні без попереднього погодження як по партійній так і по радянській лінії; РОСТА систематично ігнорує РАТАУ, не даючи їй своєчасно московської та закордонної інформації, та не використовуючи для преси РСФРР інформації РАТАУ щодо України<sup>2</sup>; восени того ж року Відділ боротьби з шкідниками Наркомзему РСФРР заснував свій відділ на Україні, обминаючи Наркомзем УСРР<sup>3</sup>; на початку вересня 1922 р. Наркомат освіти РСФРР надіслав в Харків телеграму з вимогою, щоб наркомат освіти України був підзвітним НКО РСФРР<sup>4</sup>. Після утворення СРСР ситуація ще більше погіршилась. В вересні 1923 р. Політбюро ЦК КП(б)У, розглянувши питання про контрольні цифри державного бюджету СРСР, констатувало «...ненормальність укладення бюджету, що практикується в центрі і виявляється у відрахуванні коштів на видатки по Союзу і РСФРР і поділі решти між республіками»<sup>5</sup>. Контрольні цифри бюджету СРСР передбачали зниження бюджету України на 1927—1928 рік проти асигнувань на 1926—1927 рік<sup>6</sup>. Це було зроблено не дивлячись на катастрофічний стан з бюджетними виплатами на Україні. Зокрема, через нестачу коштів ставки зарплатні для вчителів, лікарів, агрономів були значно меншими, ніж в РСФРР<sup>7</sup>. ТАРС 20.12.27 р. направила лист до РАТАУ № 406/с, в якому загрожуючи припинити подачу інформації, намагалась схилити РАТАУ до відмови від формально незалежного статусу<sup>8</sup>. Архівні матеріали Секретаріату та Оргбюро ЦК КП(б)У також свідчать про ігнорування вищими органами Союзу суверенних прав УСРР<sup>9</sup>, насамперед в кадрових питаннях.

Значний обсяг джерел з цієї проблематики міститься в архівних матеріалах загального відділу ЦК КП(б)У, насамперед в його раніше закритих справах. Наприклад, у 1923 році Наркомздоров'я, Наркомзем та Наркомосвіти України не

мали права самостійно виходити на зовнішній ринок, в той час як відповідні наркомати РСФРР користувались таким правом<sup>10</sup>. В цьому ж році виникла полеміка про підпорядкування сільськогосподарського банку України<sup>11</sup>.

Як один з прикладів адміністрування центральних органів по найдріб'язковішим питанням голова Держплану УСРР Чернов у своїй довідці, підготованій для Кагановича в 1925 р., навів такий факт: «...з метою зменшення конкуренції між яйцезаготівельниками України, була розроблена дислокація мережі складів... У відповідь на це Москва вирішила сама встановлювати деякі організації повинні мати склади, аж до встановлення місцерозташування складу»<sup>12</sup>. В 1923 р. ВРНГ вилучила з підпорядкування УРНГ Південсталь та Південмаштрест; 1924—1925 рр. доля субвенцій для народного господарства України одностороннім рішенням РНК СРСР зменшена, за рахунок цього збільшена доля РСФРР<sup>13</sup>. Подібні факти зрештою досить серйозно занепокоїли керівництво УСРР. Голова українського Раднаркому В. Чубар звернувся у 1925 р. з листом на ім'я Сталіна, де проілюстрував централізаторські тенденції, що вели до ігнорування інтересів України, численими прикладами<sup>14</sup>. Але централізаторські тенденції неухильно посилювались. План роботи Держплану УСРР на 1925—1926 рр., відзначивши наявність «в складі народного господарства України найбільших галузей, безпосередньо і цілком керованих з Союзного центру», констатував, що в умовах централізованого керівництва з Москви «інтереси українського народного господарства в порядку їх терміновості і розмірів не завжди в достатній ступені забезпечуються»<sup>15</sup>.

Очевидно, детальне вивчення матеріалів архівних фондів ЦК КП(б)У потребує копіткої джерелознавчої роботи, особливо враховуючи наявність значної кількості досі не введених в науковий обіг джерел. Разом з тим, на основі цих джерел дослідник може побудувати обґрунтований аналіз такої поки що мало вивченої проблеми, як втручання союзних органів управління в діяльність адміністративних та господарських органів УСРР в 1920-ті рр.

#### ПРИМІТКИ:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 30. Арк. 13—14.
2. Там само. Арк. 11—12.
3. Там само. Арк. 101 зв.
4. Там само. Арк. 44 зв.

5. Там само. Спр. 40. Арк. 117.
6. Там само. Спр. 122. Арк. 54.
7. Там само. Арк. 1.
8. Там само. Оп. 6. Спр. 122. Арк. 47.
9. Там само. Оп. 7. Спр. 83. Арк. 58; Там само. Оп. 7. Спр. 90. Арк. 50.
10. Там само. Оп. 20. Спр. 1730. Арк. 26 зв.
11. Там само. Арк. 38; Там само. Спр. 1861. Арк. 36, 36 зв.
12. Там само. Спр. 2299. Арк. 7.
13. Там само. Спр. 1861. Арк. 117.
14. Там само. Спр. 2031. Арк. 1—4.
15. Там само. Арк. 6—7.

В. М. ХМАРСЬКИЙ

## З ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ В ОДЕСІ (ПРО НАМАГАННЯ А. О. СКАЛЬКОВСЬКОГО ЗАСНУВАТИ У 30—40-ві рр. ХІХ ст. ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ)

У серпні 1995 р. наукова громадськість міста відзначила 75-ліття існування Державного архіву Одеської області. На урочистому засіданні у Літературному музеї директор архіву В. М. Мальєнко розповів про історію цієї установи. Він слушно підкреслив, що архів мав і свою передісторію, в якій чільне місце посідає постать Аполлона Скальковського.

Видатний історик і археограф Південної України ще у першій половині ХІХ ст. став ініціатором створення в Одесі спеціального історичного архіву<sup>1</sup>. Це був час становлення української історичної науки. Українські історики, які залучали все більше історичних джерел до своїх творів, зіткнулись з тим, що архівні матеріали знаходились у неупорядкованому і безпорадному стані, і по суті, гинули у багаточисельних відомчих архівах.

Наукова громадськість неодноразово піднімала питання про створення спеціальних архівів, які були б справжніми науковими установами і централізовано зберігали б писемні пам'ятки минулого. Нарешті, у 1852 р. було створено перший архів в Україні — Центральний архів давніх актів у Києві<sup>2</sup>. Проте перший архів міг виникнути на ціле десятиліття раніше, і не у Києві, а в Одесі.

А. О. Скальковський почав вивчення історії Південної України в середині 30-х рр. Вже у 1836 р. він звернув увагу на те, що у Новоросійському краї ніхто «не турбувався про документи, які не мали тісного зв'язку з поточними справа-